

"Allah'ın haklarını da kulların haklarını da gözeten" şeklindeki açıklaması da (İbn Teymiyye, VII, 57-58) kelimenin bu kapsam genişliğini ifade etmektedir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de başta peygamberler olmak üzere inancı, tutum ve davranışlarıyla mükemmel bir insanlık örneği sergileyenler sâlihler arasında zikredilmiştir (meselâ bk. el-En'âm 6/83-87; el-Enbiyâ 21/69-86).

Sâlih kelimesinin erdemli insanları ifade etmesinden dolayı dindarlığı ve güzel ahlâkla tanınan ilk müslüman nesiller "selef-i sâlihîn" şeklinde anılmış, bu isim bazı kitap başlıklarına da yansımıştır. Kıvâmüs-sünne et-Teymî'nin *Siyerü's-selefi's-şâlihîn* (nşr. Kerîm b. Hilmi b. Ferhat b. Ahmed, Riyad 1420/1999), İbn Teymiyye'nin *Şezerâtü'l-belâtin min tayyibâti kelimâti selefine's-şâlihîn* (Beyrut, ts.) ve Mustafa Vahyî Efendi'nin *Tuhfetü's-sâlihîn ve sübhâtü'z-zâkirîn* (İstanbul 1284) adlı kitapları bu tür eserlerdendir. Sâlih, sâliha ve sâlihât kelimeleri iyi, doğru, din ve dünya hayatı için faydalı işleri ifade etmek üzere dinî ve ahlâkî kaynaklarda çokça kullanılmıştır. Bu bağlamda Nevevî'nin *Riyâzü's-şâlihîn*, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselâm'ın *Şecere-tü'l-ma'ârif ve'l-aḥvâl ve şâlihu'l-aḳvâl ve'l-a'mâl* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ', Dı-maşk 1989), İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Kelîmü'l-tayyib ve'l-ameli's-şâlih* (nşr. İsmâil b. Muhammed el-Ensârî, Riyad 1399/1979) isimli eserlerini de zikretmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 168; II, 168, 313, 372, 381; III, 75; IV, 14, 197, 202, 268; İbn Hazm, *el-Aḥlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 14; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 174; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, VII, 57-58; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Miṣbâhu'l-münir*, Bulak 1316, s. 157-258; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, II, 502; R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrouth 1968, I, 841-842.



MUSTAFA ÇAĞRICI

SÂLİH

(الصالح)

Sahih veya hasen olup dinî meselelerde delil sayılabilecek nitelikteki hadisleri ifade etmek ve bir râvinin güvenilirliğini belirtmek üzere kullanılan hadis terimi.

Sözlükte "iyi, yararlı, düzgün" anlamına gelen sâlih kelimesi hadis terimi olarak *ceyyid*, *müstakim*, *sâbit*, *nebîl* ve *mahfûz* gibi terimlerle birlikte "sahih ve

ya hasen olan ve şiddetli zayıflığı bulunmayan hadis" demektir. Bir hadisin sahih ve hasen gibi dinî meselelerde delil sayılmaya elverişli olduğuna işaret etmek için kullanılan "sâlih li'l-ihticâc" ile, terkedilecek derecede düşük seviyede olmayıp kendisinden daha zayıf bir hadisi kuvvetlendirmeye veya kendisinin kuvvetlenmesine yarayacak hadisi ifade etmek için kullanılan "sâlih li'l-i'tibâr" tabirleri sonradan ortaya çıkmıştır.

Sâlih terimi II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıl muhaddislerinden Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî tarafından "sahih" ve "hasen" anlamında kullanılmıştır. Abdullah b. Mübârek'in Dımaşklî râvileri değerlendirmesi sırasında, "Rivayetlerinin çoğu mürsel ve maktûdur, sika râvilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri ise sâlihtir" derken (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 287) sahih hadisi kastetmektedir. Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*'indeki hadislerden söz ederken eserine sahih hadislerle sahihe benzeyen ve ona yakın olan hadisleri de aldığını, kusuru bulunanlara işaret ettiğini, hakkında hiçbir şey söylemediği hadislerin ise sâlih olduğunu belirtmiştir (*Risâletü Ebî Dâvûd*, s. 27-28). Onun bu açıklamasını değerlendiren İbnü's-Salâh müellifin buradaki sâlih tabirini "hasen" anlamında kullandığını söylemektedir ('*Ulûmü'l-ḥadis*, s. 36). Şemseddin es-Sehâvî de Ebû Dâvûd'un zikrettiği sâlih teriminin hasen mânâsında anlaşılmasının ihtiyata daha uygun olduğu görüşündedir (*Fethu'l-muḡis*, I, 80-81). Sâlih olduğu belirtilen hadis sahih ve hasenle eşdeğerde kabul edildiği için dinî konularda delil olarak kullanılmıştır.

Sâlih terimi "sâlihu'l-ḥadis" ve "suveylih" şeklinde râvinin vasfı olarak da kullanılmıştır. II. (VIII.) yüzyılın sonlarında Abdurrahman b. Mehdî sâlihu'l-ḥadis terimine zayıf râvileri nitelendirmek için yer vermiştir (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 39). III. (IX.) yüzyıl münekkitleri de bunu rivayetleri delil olarak alınamayan, fakat itibar için yazılabilen zayıf râviler hakkında kullanmışlardır. Yahyâ b. Maîn'in Muâviye b. Ammâr için, "Sâlihtir" dedikten sonra metrûk olmadığını ayrıca belirtmesi ve Ebû Hâtim'e Ziyâd b. Küleyb et-Teymî hakkında, "Sika mıdır?" diye sorulduğunda, "Sâlihtir" şeklinde cevap vermesi (İbn Ebû Hâtim, III, 542) bu terimin sika ile aynı seviyede kabul edilmediğini, hadisleri terkedilmeyen zayıf râviler için kullanıldığını göstermektedir. "Sadûk" ve "câzü'l-ḥadis" gibi terimlerle birlikte yaygın şekilde bu anlamda ge-

çen terim zaman zaman sika lafzı ile birlikte "sikatün sâlihu'l-ḥadis" ve "sâlihu'l-ḥadis sikatün" diye ifade edilmiş, bu durumda râvinin güvenilirliği ve hadisiyle ihticac edilebileceği belirtilmiştir. Suveylih de genellikle "leyse bi'l-kavî" terimiyle birlikte kullanılmaktadır (Yücel, s. 131-132). Gerek sâlihu'l-ḥadis gerekse suveylih, daha çok adâlet yönünden kusursuz olduğu halde zabt itibarıyla hatası sika râvilerden çok olan râvileri ifade eden terimlerdir. İbn Ebû Hâtim ve ona tâbi olarak Hatîb el-Bağdâdî ile İbnü's-Salâh'ın makbul sâlihu'l-ḥadis ve suveylih ta'dîlin en alt mertebesi olan dördüncü grup lafızlar arasında yer almıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Şemseddin es-Sehâvî ve Süyûtî'nin altı taksiminde ise bunlar, ta'dîlin en alt kademesi olan ve cerh lafızlarının en yakınında bulunan altıncı mertebedeki lafızlar arasında geçmektedir. Sâlihu'l-ḥadis ve suveylih lafızlarıyla değerlendirilen râvinin hadisleri dinî konularda delil olarak kullanılmamakla birlikte terk edilmez, diğer rivayetlerle karşılaştırılarak başka hadisleri desteklemek veya kendisi destek görmek üzere yazılır ve incelenir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "sâlih" md.; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâl* (Koçyiğit), I, 114, 161, 173, 262; II, 306; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fi vasfî Sünenih* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1405, s. 27-28; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 37-38, 253, 432; III, 291, 296, 542; IV, 87, 228, 323, 356; V, 329; VI, 22, 108, 182; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 39; a.m.f., *el-Câmi' li-ahḳâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, II, 287; İbnü's-Salâh, '*Ulûmü'l-ḥadis*, s. 36, 124-125; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡis*, Beyrut 1403/1983, I, 80-81, 361-368; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1409/1989, I, 168-169, 177-178, 341-345; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 138-139, 149-150, 163-164; Ahmet Yücel, *Hadis İstihlâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 123, 131-132, 163; G. H. A. Juynboll, "Şâlih", *EP²* (İng.), VIII, 982-984.



MEHMET EFENDIOĞLU

SÂLİH

(صالح)

Kur'an'da Semûd kavmine gönderildiği bildirilen peygamber.

Kur'an-ı Kerim'de Semûd kabilesine peygamber olarak gönderildiği bildirilen Hz. Sâlih'in (el-A'râf 7/73; en-Neml 27/45), kavminin en itibarlı ailesine mensup olduğu rivayet edilir. Şeceresi İslâm kaynaklarında Nûh oğlu Sâm oğlu İrem oğlu Âmir (Âbir)

oğlu Semûd oğlu Hâzir oğlu Ubeyd oğlu Mâsih (Mâsih) oğlu Esif (Âsif) oğlu Ubeyd oğlu Sâlih şeklinde Hz. Nûh'a bağlanır. Sâlih peygamber kendi milleti arasında güvenilir, hastaları ziyaret eden, zavıfları ve yoksulları gözeten, hayır işleriyle uğraşan bir kişi olarak tanınır; ayrıca "geleceğe dair kendisinden ümit beklenen bir kimse" olarak tanımlanır (Hûd 11/62).

Semûd kabilesinin kökenine ilişkin çeşitli görüşler vardır. Bazı şarkiyatçılar Semûd'un bir yahudi kabilesi olduğunu ileri sürmüştür (Abdülvehhâb en-Neccâr, s. 79). İslâm kaynaklarında Semûd, Hz. İsmâil'den önceki döneme ait olup Arabû'l-Ârabe (halis Arap) diye isimlendirilen, soyu kesilmiş eski Arap kabilelerinden biri olarak yer alır. Âd kavmiyle aynı soydan olan kabile mensupları Sâm'ın oğlu İrem'de birleşirler ve Âd kavminin bakıyesi olduklarından ikinci Âd (Âd-ı uhrâ) olarak da bilinirler. Suriye ile Hicaz arasındaki Hicr'de yaşadıkları için (el-A'râf 7/73-79) Kur'an'da "ashâbül-Hicr" diye de anılırlar (el-Hicr 15/80). Hicr, Arap yarımadasının kuzeybatısında Medine-Tebük yolu üzerinde Teymâ'nın yaklaşık 110 km. güneybatısında, içinden Hicaz demiryolunun geçtiği sarp kayalıklarla çevrili vadinin ve bu vadideki şehrin adıdır. Bugünkü Alâ adlı yerleşim biriminin 15 km. kuzeyine düşmektedir. Sâlih peygamberle ilgisi dolayısıyla buraya Medâinüsâlih de denilmiştir. Bu şehirden günümüze kadar gelen kalıntılar ve dağlarda yontulmuş evler buranın eskiden bir uygarlık merkezi olduğunu gösterir. Semûd kavmi Vâdilkurâ'da kayaları oyarak evler (el-Fecr 89/9), düz arazide saraylar yapmıştır. Onların zamanında Vâdilkurâ çevresi bir medeniyet merkezi, dağlar içinde oydukları meskenler ince birer sanat eseriydi (Yâkût, II, 220-221; *Tecrid Tercesmesi*, IX, 134-139; ayrıca bk. SEMÛD).

Âd kavminden sonra gelişip güçlenen Semûd kavmi başlangıçta tevhid inancına sahipti; Allah'ın birliğine, peygambere ve âhiret gününe inanıyordu. Ancak zamanla Âd kavmi gibi putlara tapmaya ve peygamberleri yalanlamaya başladı (eş-Şuarâ 26/141). Bunun üzerine Allah tevhid inancını öğretmesi için aralarından Sâlih'i peygamber olarak görevlendirdi. Hz. Sâlih kavmine kendilerine gönderilmiş güvenilir bir peygamber olduğunu, Allah'a kulluk etmelerini gerektiğini, O'ndan başka bir ilâhın bulunmadığını, Allah'a karşı gelmekten sakınmalarını ve kendisine itaat etmelerini, buna karşılık kendilerinden herhangi bir ücret talep etmediğini söyledi (eş-Şuarâ 26/142-145). Ayrıca kavmine Al-

lah'ın verdiği nimetleri hatırlatarak bu nimetlere şükredip Allah'a karşı gelmekten sakınmaları, O'nun emir ve yasaklarına uymalarını, haddi aşmış yeryüzünde fesat çıkarımların peşinden gitmemeleri gerektiğine ve bu nimetlerle birlikte dünyanın ebedî olmadığına dikkat çekti (el-A'râf 7/74; eş-Şuarâ 26/146-149).

Önceki peygamberlerde görüldüğü gibi kavminden küçük bir topluluk Sâlih peygambere iman ederken başta ileri gelenler olmak üzere çoğunluk onun peygamberliğini inkâr etti. Bunlar Sâlih'i büyülenmiş ve uğursuz olmakla, ayrıca şımarıklık ve yalancılıkla suçladılar (en-Neml 27/47; el-Kamer 54/23-25). Sâlih peygamberin tebliğinde ısrar etmesi üzerine ondan peygamberliğini doğrulayıcı bir mucize getirmesini istediler ve ancak o zaman iman edeceklerini söylediler. Sâlih de onlara açık bir mucize olarak dişi bir deveyi getirdi. Bu devenin mucize olma yönü İslâm kaynaklarında sert bir kayadan canlı bir hayvan olarak çıkarılması, bütün kavmin tükettiği miktarda su içmesi ve içtiği su kadar süt vermesi şeklinde açıklanmıştır (M. Ali Sâbûnî, s. 306). Sâlih peygamber kavminden bir günü deveye, bir günü kendilerine tahsis etmek üzere su içme konusunda belli bir sıraya uymalarını istedi (eş-Şuarâ 26/155-156). Ayrıca kendilerine gönderilen bu deveye zarar vermeleri, aksi takdirde ilâhî azabın üzerlerine ineceği hususunda onları uyardı (el-A'râf 7/73; Hûd 11/64). Fakat devenin varlığından rahatsızlık duyan bir grup inkârçı deveyi öldürme planları yapmaya başladı. Kur'an'da bozuncu diye nitelendirilen ve dokuz kişiden oluştuğu belirtilen (en-Neml 27/48) bu grup içinden rivayete göre Kudâr b. Salif adlı bir kişi deveyi yakalayıp ayaklarını kesti, diğerleri de kılıçlarıyla onu parçaladılar. Ardından kendilerini korkuttuğu azabı getirmesi için Sâlih peygambere meydan okudular (el-A'râf 7/77). Sâlih peygamberin onlara üç günün sonunda istedikleri azabın geleceğini bildirmesi üzerine (Hûd 11/65) kendisini ve ailesini öldürmek istediler (en-Neml 27/49). Fakat Allah, dördüncü günün sabahında korkunç bir gürültü ve yıldırımların ardından gelen, şiddetli bir sarsıntı ile onları helâk etti (el-A'râf 7/78; Fussilet 41/17; el-Kamer 54/31). Helâkin ertelenmesiyle ilgili üç günlük süre içinde birinci gün inkârcıların yüzlerinin sarardığı, ikinci gün kızardığı, üçüncü gün karardığı ve bu şekilde içeriden bir bozulmanın ortaya çıktığı, üç gün tamamlandığında âsi kavmin tamamen yok olduğu belirtilmiştir (İbnü'l-Ara-

bî, s. 125). Bir rivayete göre Sâlih peygamberle birlikte ona tâbi olan 120 kişi helâkten kurtulurken geri kalan 5000 kişi helâk olmuştur (M. Ali Sâbûnî, s. 310). Bunun üzerine Sâlih'in kendisine inanan toplulukla birlikte Mekke'ye göç ettiği nakledilir. Bir diğer rivayete göre ise Hz. Sâlih vefat edinceye kadar Filistin'de Remle yakınlarında yaşamıştır.

Resûl-i Ekrem, Tebük Gazvesi sırasında askerleriyle birlikte Semûd kalıntılarının bulunduğu Hicr'e gelmiş, askerler Semûd halkının içtiği kuyulardan su içmiş, hamur yoğurup ekme yapmış ve yemek hazırlamıştır. Fakat Resûlullah yemeği dökmelerini ve ekmeleleri develere yedirmelerini emretmiştir. Daha sonra onları konakladıkları yerden kaldırarak Sâlih'in devesinin su içtiği kuyunun başına götürmüştü, bu davranışının sebebini açıklarken de, "Onların yaşadığı felâketin sizin başınıza gelmesinden korktum" demiştir (*Müsned*, II, 117). Başka bir rivayette Resûl-i Ekrem'in, Hicr'de bulunduğu bir sırada Hicr halkının başına gelenlerden duyduğu üzüntüyü dile getiren ve yanındakileri bu olaydan ibret almaya teşvik eden sözler söylediği belirtilmektedir (*Müsned*, II, 58, 72; Buhârî, "Megâzî", 80; Müslim, "Zühd", 38).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 58, 72, 117; Ezrakî, *Ahâbârü Mekte* (Melhas), I, 68, 72, 73, 84; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-behiyye el-Misriyye), XIV, 161-167; XVIII, 16-22; XIX, 205; XXIII, 96-99; XXIV, 158-160, 201-203; XXIX, 52-56; XXXI, 196-197; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 220-221; İbnü'l-Arabî, *Füsusü'l-hikem* (trc. ve şerh Ekrem Demirli), İstanbul 2006, s. 125; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Vi-zâretü's-sekâfe ve'l-irşâd), XIII, 73-85; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ânü'l-azim*, Kahire, ts. (Dâru İhyâ'ül-kütübü'l-Arabiyye), II, 227-230, 450-451, 557; III, 366-368; *Tecrid Tercesmesi*, IX, 134-139; XI, 218-219; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2796; V, 3071-3072; Reşid Ruzâ, *Tefsirü'l-menâr*, VIII, 501-508; XII, 120-126; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *el-Kabâ'ilü'l-Arabiyye ve selâ'ilühâ fi bilâdinâ Filistin*, Beyrut 1986, s. 20-24; Abdülvehhâb en-Neccâr, *Kaşasü'l-enbiyâ*, Kahire, ts. (Mektebetü dâri't-türâs), s. 79; M. Ali Sâbûnî, *Peygamberlik ve Peygamberler* (trc. Suat Cebeci - Bilal Delice), İstanbul, ts. (Kültür Basın Birliği), s. 302-310; Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul, ts. (Kur'an Araştırmaları Müessesesi), XVIII, 330-348; İsmail L. Çakan - N. Mehmed Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul 2006, s. 67-75; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2006, II, 548-550; III, 182-183, 363-365; IV, 165-166, 196-197; Fr. Buhl, "Sâlih", *İA*, X, 127; A. Rippin, "Sâlih", *EP* (İng.), VIII, 984; Ömer Faruk Harman, "Hicr", *DİA*, XVII, 454-455; P. R. John, "Sâlih (Prophet)", *Encyclopaedia of the Holy Qur'an* (ed. N. K. Singh - A. R. Agwan), Delhi 2000, IV, 1317-1319.

